

Blagajnički spisi mletačke Općine Split kao izvor za građevinsku povijest

Petar Strunje

Scuola di dottorato
Università IUAV di Venezia
San Polo 2468, Palazzo Badoer
IT – 30125 Venezia
strunje.petar@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 30. 7. 2021.
Prihvaćeno: 8. 11. 2021.
094.5(497.5Split)"1591/1641"

Sažetak

Državni arhiv u Zadru čuva najveći dio fonda Općine Split i sve njegove blagajničke knjige koje su do sada tek marginalno korištene kao izvor za građevinsku povijest Splita. Troškovnici gradske blagajne i zasebni troškovnici gradnje sadržavaju niz vrijednih informacija o projektima, inženjerima, graditeljima, kronologiji, materijalima i tehnici gradnje u građevinski izrazito aktivnome periodu grada (1580. – 1641.), čime se ranonovovjekovni Split snažnije pozicionira u povijesti ranonovovjekovne arhitekture i upućuje istraživače na slične izvore.

Ključne riječi: Split, lazareti, luka, *libro della fabbrica*, radionice, Scipione Fredi, Costantino Cappi, Agostino Alberti

Uvod – problematika izvora i literature

Fond mletačke Općine Split u Državnome arhivu u Zadru (HR-DAZD-16) sadržava redovne poslove ove administrativne jedinice, odnosno kneževe, općinske i blagajnikove kancelarije, suda i fiskalne komore, poput pisama, parnica, naredaba, saslušanja, trgovačkih dozvola, inventara i isplata raznih zaposlenika i ostalog. Ipak, velik dio redovnih poslova odnosio se na troškovnike i bilježničke knjige (*Giornale* ili *Libro della camera fiscale*) koje su do sada tek marginalno korištene kao izvor za građevinsku povijest Splita. Na pojedine spise toga fonda upozorili su Cvito Fisković, Duško Kečkemet i Arsen Duplančić, a da se njima nisu detaljnije pozabavili.¹ Takav izvor posebno je važan ako uzmemo u obzir da je ranonovovjekovni Split obilježen izrazito važnim državnim narudžbama, poput lazareta i trgovačke skale te suvremenog zvjezdolikog sustava bedema. Dosadašnji povjesničari

1 Cvito Fisković, „Umjetnički obrt u Splitu 15. – 16. stoljeća“, *Zbornik Marka Marulića 1450. – 1950.*, ur. Josip Badalić (Zagreb: JAZU, 1950.), 121–158; Duško Kečkemet, „Prilog opisu i povijesti splitskog lazareta“, *Pomorski zbornik* 13, ur. Drago Crnković (Rijeka: Društvo za pručavanje i unapređenje pomorstva, 1975.), 377–401; Arsen Duplančić, *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću* (Zagreb: Ministarstvo kulture, 2007.).

arhitekture obratili su se prvenstveno izvorima iz Državnog arhiva u Veneciji, rjeđe i onima iz fonda Generalnih providura u Dalmaciji i Albaniji (HR-DAZD-1).² Takav prevladavajući pristup proizlazi iz toga da je projekte velikih građevinskih sklopova odobravao mletački Senat, zajedno s činjenicom da je rad u venecijanskim zbirkama vrijedno i nesvakidašnje istraživačko iskustvo. Ipak, iako podaci iz venecijanskih zbirki često pomažu da se odredi projektant, okvirni početak gradnje (kao *terminus ante quem non* koji ne mora odgovarati stanju na terenu; rijetko se spominje dovršetak) te uputi na tipološke karakteristike građevine i razne, mahom političko-administracijske, probleme i razloge njezina nastanka, isti izvori rijetko daju precizne informacije o tijeku gradnje, tehničkim zahtjevima, lokalnome tržištu i majstorima, a nije iznimka da izostaje ime projektanta. Naime, iako trebaju uvjerljive podatke kako bi odobrili investiciju, Senat i organi vlade nisu nadležni za provedbu projekta pa se neće baviti detaljima gradnje, odnosno nabavkom materijala i pronalaskom stručnih graditelja. Također, ako je projekt lokalnije naravi, knez i generalni providur pronaći će projektanta i voditelja radova te će Senat biti obaviješten tek o troškovniku (koji može i ne mora biti detaljan i potpisan). Angažirat će se izravnije ako je projekt od iznimne državne važnosti ili ako se materijalne potrebe ne uspiju zadovoljiti u provinciji. Administrativna hijerarhija bila je takva da bi Senat, konzultirajući se s nadležnim tijelima, stručnim pojedincima i lokalnom upravom, odlučio odobriti određeni projekt koji bi potom financirala nadležna (državna, ne lokalna) tijela mletačke uprave koja bi i usko kontrolirala projekt kako bi on zadovoljio prethodno ugovorene parametre, no za njegovu bi provedbu, koja uključuje financijsko rukovođenje gradilištem, zadužila lokalnu upravu. Stoga podatke o arhitektima i inženjerima, majstorima građevinarima i klesarima, materijalima te preciznoj kronologiji gradnje treba tražiti u Državnom arhivu u Zadru i ostalim dalmatinskim arhivima. Pritom se, barem po pitanju kronologije, ne treba pretjerano osloniti na (završne) relacije gradskih knezova jer treba uzeti u obzir motivaciju autora dokumenata. Naime, kad bi gradski knezovi prezentirali Senatu priopćenja na kraju svoga mandata, imali su prigodu svečanim tonom uveličati vlastita postignuća kako bi tim prije bili izabrani na bolju funkciju unutar mletačkoga političko-administrativnoga aparata. Stoga takve izvore valja uzimati sa zadržkom. Ipak, ostalo je sačuvano mnogo blagajničkih knjiga i troškovnika gradnje gradskih fiskalnih komora. Katkad se radi o kraćim bilješkama u inače redovno vođenim knjigama gradske blagajne, a katkad o čitavim troškovnicima gradnje i održavanja (*Libro della fabbrica*). Pritom Split kasnog 16. i čitavog 17. stoljeća pruža uzornu studiju slučaja iz nekoliko razloga. Radi se o gradu koji je tijekom proučavanog

2 Usp. Snježana Perojević, „Izgradnja lazareta u Splitu“, *Prostor* 2/24 (2002.), 119-134; Darka Bilić, *Inženjeri u službi Mletačke Republike* (Split: Književni krug, 2013.); Krasanka Majer Jurišić, *Arhitektura vlasti i suda* (Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, 2017.).

perioda obilježen dvjema državnim narudžbama koje važnošću nadilaze čak i mletački državni interes: splitskoj trgovačkoj skali, odnosno glavnoj tadašnjoj balkanskoj izvoznoj luci, te zvjezdolikim bedemima. Ako tomu dodamo da je financijsko rukovođenje omiške općine u sagledanom periodu dijelom bilo pod Splitom te da su u istome razdoblju obnavljane općinska palača, zidine i gradski kaštel, dobijemo sliku građevinski živahne sredine. Takva slika, iako zbog karaktera narudžaba nadilazi lokalno stanje, ipak pruža uvid u regionalna kretanja toga doba i otkriva brojna imena majstora aktivnih na dalmatinskome tržištu rada te njihove majstorske sposobnosti. Dakle, zbog hijerarhije institucija samo lokalni izvori mogu pružiti detaljnu i vjerodostojnu sliku o pojedinim projektima čime ugrađuju pojedine komune u širi građevno-ekonomski sustav.

Zbog obilja sačuvanog i neistraženog materijala, u ovom radu sagledat će se period od prvih obnova općinskih zgrada 1591. godine do kraja prve obnove (za pravo konačnoga dovršetka) lazareta 1641. godine, uz kraći osvrt na već korištene i slabije očuvane troškovnike gradnje novih zidina i tvrđave Gripe iz 1658. i 1663. godine. Iako će donijeti nova saznanja o gradnjama, graditeljima i tržištu materijala u gradu Splitu, glavni je cilj ovoga rada skrenuti pažnju istraživača na ranonovovjekovne materijale u Državnome arhivu u Zadru kojemu je lakše pristupiti i čiji fondovi sadržavaju iscrpnije podatke o lokalnim graditeljskim temama od češće korištenih i teže preglednih arhiva i zbirki u Veneciji, koji su ovome slučaju komplementarni. Za analizu je korišten isključivo materijal fonda Općine Split (1060. – 1797.). Za potrebe ovoga i sličnih istraživanja valja izdvojiti regularne troškove općinske blagajne (*Libro della Cassa pubblica / Camera Fiscale*) i troškovnike gradnje (*Libro della fabbrica*). U prve su upisivani redovni i izvanredni troškovi (*spesa straordinaria*), odnosno manji projekti, zahvati, obnove, promjene i opremanja građevina u državnom i gradskom vlasništvu poput javnih i općinskih palača, *loggie*, gradskog kaštela, zidina, stražarnica i sličnih objekata,³ dok su se za velike zahvate financije vodile u zasebnim knjigama – troškovnicima gradnje. One pružaju detaljan i kronološki uvid u svaku transakciju pa se gradilište i sve prisutne osobe mogu precizno rekonstruirati. Valja upozoriti da ponekad ne bilježe projektanta određene građevine ako ga je za projekt izravno platio naručitelj prije početka gradnje pa nije prisutan na gradilištu. Srećom, to u analiziranim primjerima nije slučaj.

Kao metodološka vodilja može poslužiti niz novijih kvalitetnih istraživanja koja se koriste takvim dokumentima kao temeljima za monografska istraživanja poje-

3 Od odluke 21. ožujka 1630. godine ovu je kategoriju troškova morao odobriti generalni providur. Arsen Duplančić, „Regesta zapisnika splitskoga velikog vijeća od 1620. do 1755. godine“, *Grada i prilozima za povijest Dalmacije* 14 (1998.), 30.

dinih građevina.⁴ Trenutno Ines Ivić radi na problemskom proučavanju *Libro della fabbrica* kao izvora za istraživanje građevinske povijesti istočnoga Jadrana.⁵

Spesa ordinaria i spesa straordinaria općinske blagajne

Prva radnja koju spominju izvori (sagledani od 1580.) uređenje je rezidencije generalnoga providura u Splitu. Kako gradnjom trgovačke luke, carinarnice i lazareta grad postaje od iznimnog interesa mletačkih vlasti, providur često dolazi, stoga mu je trebalo urediti smještaj i urede. Iako nije poznato gdje je ta građevina bila, ne bilježe se veći radovi, pa se vjerojatno radilo o prenamjeni neke postojeće palače.⁶ U prosincu 1596. godine nabavljeni su čavli, daske i razna *turska* platna i tekstili za palaču providura Mora iz trgovine Ottavija dall'Oglia.⁷ Zidar Pavle Mladinić i radnik Frane Slaninin popravili su krov te palače pet mjeseci nakon toga jer je bio prokišnjavao.⁸ Dana 19. siječnja 1598. marangun Pjero Kristoforov isporučio je stolić i veliki blagovaonski stol, što je zadnji upis ovoga manjeg zahvata.⁹

Otprilike u isto vrijeme u manjoj su mjeri obnovljene i preuređene kneževa i općinska palača. Spomenuti Pavle Mladinić počinje u ožujku 1597. uređivati jednu od soba u palači, tzv. *Stanza del Cavallier* te tamo i u kuhinji na drugome katu dodaje jednu drvenu gredu koja će držati novi tavan (*l'altana*), odnosno novi sniženi

4 Vidi: Laris Borić, „Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću“, *Ars Adriatica* 1 (2001.), 133-148; Giulia Ceriani Sebregondi, „Un doge e il suo manifesto: Il palazzo di Leonardo Donà (1536-1612) alle Fondamenta Nuove a Venezia“, *Annali di Architettura* 14 (2002.), 231-250; Katarina Horvat-Levaj; Relja Seferović, „Barokna obnova Kneževa dvora u Dubrovniku“, *Radovi IPU* 27 (2003.), 163-183; Helena Seražin, „Massarijeva prenova koprške stolnice“, *Zbornik za umetnostno zgodovino* 40 (2004.), 178-220; Helena Seražin, „Massarijeva cerkev Žalostne Matere božje v Vidmu. primer uporabe arhivskih virov pri identifikaciji in rekonstrukciji arhitekturnih spomenikov“, *Arhitekturna zgodovina*, ur. Renata Novak Klemenčič i dr. (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Zavod za gradbeništvo Slovenije, 2008.), 83-99.

5 Ines Ivić postdoktorandica je na ERC projektu *Architectural Culture of the Early Modern Eastern Adriatic* Jasenke Gudelj na Sveučilištu Ca' Foscari u Veneciji. Održala je predavanje: „Libro della fabbrica as the Source for the Construction History in the Eastern Adriatic Coast“ (panel: *Architectural Culture of the Early Modern Eastern Adriatic II*), na *The 67th Annual Meeting of the Renaissance Society of America* (RSA Virtual 2021 – 22. 4. 2021.).

6 U najzapadnijoj zgradi kompleksa providur se spominje tek 1641. na crtežu luke koji prenosi Duplancić, *Splitske zidine*, sl. 3.

7 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska).HR-DAZD-16 Općina Split (1060. – 1797.) (dalje: HR-DAZD-16), Blagajničke knjige 1597. – 1598., kut. 177, sv. 183, f. 5v, 2/12/1596.

8 *Isto*, f. 11r, 11/5/1597. Stanoviti Pavao i Luka Mladinić spominju se 1590-ih godina na gradnji creskih zidina. Borić, „Fortificiranje grada Cresa“, 140.

9 HR-DAZD-16, kut. 177, sv. 183, f. 11r, 11/5/1597.

strop.¹⁰ Kovač Pjero Čipiko učvršćuje vrata štale za konje i skladišta za drvo,¹¹ a u isto vrijeme nabavljaju se nove vratnice kapele svetoga Lovre.¹² Značajniji radovi dovršeni su do 11. svibnja iste godine kada je Anđelu, Lovri i Frani Careviću, marangunima, Pjeru Čipiku, kovaču, te Ivanu Bugardelu i Pavlu Mladiniću, zidarima, isplaćeno trideset dnevnica za nove stropove, tavane i pripadajuće stepenice,¹³ uz razne manje radove i učvršćivanja zidova i otvora koji su uslijedili u narednim mjesecima. U siječnju 1598. zidaru Dominiku iz Zadra isplaćene su tri dnevnicke za zamjenu trulih i namještanje novih dasaka u salonu palače.¹⁴ Kao trošak zabilježena je i trodnevna obnova gradskoga sata koju je učinio Pavle Mladinić.¹⁵

Općina je bila zadužena i za održavanje kaštela i njegove manje popravke (iako će ih potpisivati kamerlengo). Ivan Bugardelo sagradio je nove stepenice u velikoj kuli 1597. godine.¹⁶ Zabilježena je obnova 1599. godine kad drvodjelci Frane i Lovre Carević zamjenjuju dotrajale drvene dijelove.¹⁷ Frane će nastaviti raditi na kaštelu do sredine veljače, sa zidarima Ivanom Bugardelom i Zadranima Pjerom i Menagom (?) koji su, privučeni poslom, došli sa ženama. U dvorištu je dodana jedna nadstrešnica s krovom i niz novih stepeništa kojima se olakšao pristup zidinama kaštela, uz razne manje radove.¹⁸ Što se tiče bedema, zamijenjene su grede na mostu svetoga Apolinara (pored Srebrenih vrata), što znači da je postojao jarak. Na stražarnicama pred vratima u luci i na Pisturi zamijenjen je crijep na krovu. Radili su zidar Jerolim Bugardelo i drvodjelac Anđelo Carević te kalafatići Anđelo Bucić i Marko Rosso koji izrađuju pergole koje se namještaju na zidinama.¹⁹ Tommaso da Fano ponovno je sazio vanjski zid *terrapiena* (položaj koji veže gradski kaštel i zidine palače) koji se bio urušio te namjestio rečene pergole na dijelovima zidina. Pod njih je posađena vinova loza i povezana konopima kako bi straže imale hlada.²⁰

Radovi vođeni u Omišu često su bili uvedeni u splitsku blagajnu. U listopadu 1597. zidaru Petru isplaćene su četiri dnevnicke jer je obnovio urušeno pročelje soba na utvrdi Viseć na koju je dodao dvojica velika i dvojica mala vrata te obnovio stepenice

10 *Isto*, f. 7r, 2/3/1597. Palaču i njezino održavanje obradila je Majer Jurišić, *Arhitektura vlasti i suda*, 156–162, no prve radove bilježi tek 1628. U vezi s temom usp. i Krasanka Majer Jurišić; Darka Bilić, „Obnova i održavanje javnih palača u Dalmaciji tijekom XVII. i XVIII. stoljeća”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 43 (2016.). 335–360

11 HR-DAZD-16, kut. 177, sv. 183, f. 7v.

12 *Isto*, f. 8r.

13 *Isto*, f. 11v.

14 *Isto*, f. 21v, 19/1/1598.

15 *Isto*, f. 26v, 14/2/1598

16 HR-DAZD-16, Blagajničke knjige 1597. – 1599., kut. 175, sv. 181, f. 120v, 18/7/1597.

17 *Isto*, f. 135r, 26/11/1599.

18 *Isto*, f. 136v, 17/2/1599.

19 *Isto*, f. 130r 6/1/1598 (m.v.).

20 *Isto*, f. 130v, 23/3/1599.

tvrdave.²¹ Zabilježeno je da je prigodom dovršetka obnove omiške providurove palače 14. prosinca 1598. godine blagajnik Jakov Papalić na naredbu splitskoga kneza Leonarda Bollanija (1597. – 1600.) isplatio sedam dnevnica Pjeru marangunu za škure, željezne zatege, lokote, stepenice te za namještanje velikih vrata prema Cetini (*Fiumara*). Pozornost je posebno usmjerena na nove stepenice i pristupni put od palače do kaštela (poznatijeg po kuli Peovici) koje su u kamenu živcu isklesali Stipan s Braća i Alvis Venecijanac, dok je dodatne stepenice namjestio zidar Đuro (*Giuro*). Isti klesar Stipan dva je dana s jednim pomoćnikom rezao stijene u klisuri (*grotta*) kako bi oslobodio prilaz odakle je sto obrađenih komada dopremio u palaču.²² Stanoviti Pjero, zidar i drvodjelac, uredio je cisternu.²³

Svi navedeni zahvati spadaju u manje radove i održavanja koje je općina regularno financirala unutar proračuna, kao predviđene ili (češće) nepredviđene troškove (*spesa straordinaria*) nastale zbog neočekivane potrebe za obnovom.

Libri della fabbrica luke i lazareta

Za veće, uredno planirane građevinske projekte gradski je blagajnik vodio posebne troškovnike (*Libro della fabbrica*) koji svakodnevno sadržavaju isplate za razne inženjere, nadglednike, majstore i radnike te nabavku materijala. Pod takve projekte svakako je spadala gradnja splitske trgovačke skale, odnosno carinarnice i lazareta, koja je vođena zajedno s dugotrajnim uređenjem luke i čišćenjem podruma Dioklecijanove palače kako bi se u njima oblikovala skladišta. Dosadašnji istraživači odgovore su tražili u Veneciji jer je ovakve državne narudžbe odobravao Senat. No, financijska i administrativna struktura bila je takva da je u slučaju luke i lazareta Senat samo odobrio projekt i namjenski utrošak prethodno utvrđenog iznosa, a stvarni je investitor bio ured Petrice mudrih za trgovinu (*Cinque Savi alla mercanzia*) – tijelo zaduženo za trgovačke poslove i pripadajuću infrastrukturu. Nakon ispitivanja lokalnoga stanja kod knezova i raznih konzultanata, projekt je u tom periodu – prije uređene sistematizacije karike generalnoga providura i njegovih ureda, bio razrađen u Veneciji te bi crteže i drveni model, uz inženjera/arhitekta, poslali lokalnome knezu. Knez i gradski blagajnik bili su zaduženi za gradnju i financijske transakcije, (poslije) uz budan nadzor generalnoga providura. Kako je

21 Isto, f. 121r, 11/10/1597.

22 Usp. Vanja Kovačić, „Fortifikacije grada Omiša”, *Radovi IPU* 16 (1992.), 29–40. U članku se ne spominje ovaj manji zahvat. Valja prenijeti da se toponim *Grotte* u omiškom slučaju (str. 34) odnosi na natkriven jarak uz južne zidine. Ipak, kako je providurova palača bila na istoku grada prema Cetini, a kaštel s kulom Peovicom na sjeveru, tajni providurov put na tvrđavu mogao je voditi samo ispod klisura odakle su mogle biti uklonjene stijene.

23 HR-DAZD-16, kut. 175, sv. 181, f. 129r, 14/12/1598.

idejni začetnik projekta Daniel Rodriga bankrotirao prije nego što je gradnja zidova prve zgrade kompleksa splitske skale uopće započela (1581. realizirani su tek djelomično temelji koji su lošom izvedbom uzrokovali puknuće južnoga zida),²⁴ Mletačka Republika 1588. godine, kad odobrava troškovnik i izravno šalje nacрте, preuzima realizaciju. Stoga čitav projekt splitske skale, koja uključuje lazarete, luku, carinarnicu i smještajne kapacitete, valja čitati kao jedinstvenu državnu narudžbu čija rješenja dolaze izravno iz Venecije.²⁵ I njihovi troškovnici bili su ujedinjeni. Za prva dva zapadna dvorišna sklopa (1588. – 1600.) lazareta i carinarnice (Slika 1., br. 1, 2) nije bilo moguće pronaći izvore u zadarskom arhivu niti troškovnike u Veneciji, no glavne uključene osobe i kronologiju gradnje moguće je rekonstruirati iz prepiske s mletačkim vlastima te će o njoj biti govora u zasebnoj publikaciji.²⁶ Ipak, iz toga najranijeg perioda ostali su sačuvani troškovnici gradnje i jaružanja luke. Naime, kako je najzapadnija zgrada sklopa sagrađena na nasutome terenu dotadašnjega istočnoga dijela luke, trebalo je ponovno osmisliti gatove i pristaništa te prokopati one dijelove kuda su pristajale velike trgovačke galije. U sagledanome periodu na luci se radilo u više navrata (1596. – 1598., 1603. – 1604., 1613. – 1615., 1618. – 1621., poslije 1641.) čime je valja ocijeniti važnim infrastrukturnim zahvatom na istočnoj obali Jadrana, od velikog interesa vlasti radi usmjeravanja trgovine iz Osmanskoga Carstva. Osnovnu formu koju će zadržati tijekom mletačkoga razdoblja luka je zadobila 1603. i 1604. godine kad se popravljaju postojeća dva gradska pristaništa na Rivi (*molli piccoli* – C; D) te se formira Gat svetoga Nikole (veliki/mletački gat – A) na čijoj se vanjskoj strani i uzduž obale lazareta nasipava kamenje da služi kao lukobran.²⁷ Iz Trogira je pozvan nadglednik radova – *proto* Blaž Šibenčanin sa sinom Ivanom, a uposlena je splitska radionica Bugardelo predvođena majstorom kamenoklesarom Nikolom i njegovim sinom Ivanom te rođakom Dujmom. Osim njih na projektu su uposlene klesarske radionice Luke Mrčelića i ona Petra iz Zadra te klesari Simone iz Venecije, Vicko s Korčule te Filip i Jure iz Trogira.²⁸

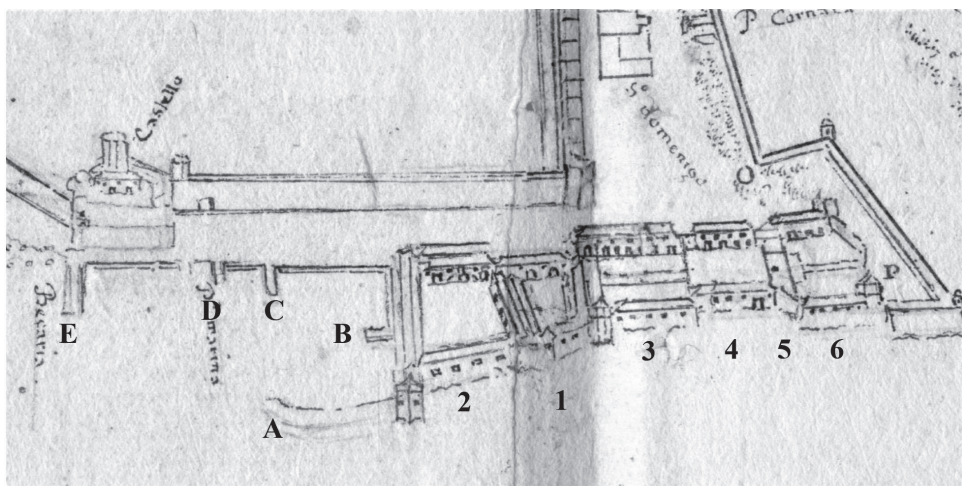
24 Fisković, „Umjetnički obrt u Splitu“, 143.

25 Petar Strunje, *Splitski lazaret i trgovačka skala* (Zagreb: Filozofski fakultet, 2021. – u objavi). Proces gradnje i smještaj pojedinih elemenata lakše je vizualizirati uz ilustraciju 1.

26 *Isto*.

27 HR-DAZD-16, kut. 317, sv. 344, Blagajničke knjige (1603. – 1618.). *Giugno* 1604. Radovi na luci morali su biti značajni jer je samo 1604. Nikola Bugardelo plaćen 1147 dukata, što je oveća svota za jednog klesara. Razvoj luke obrađen je u manje detalja u prethodno citiranoj autorovoj predstojećoj publikaciji, no zasluđuje zasebnu monografsku obradu na bazi ovdje prezentiranih informacija. Usp. Duško Kečkemet, „Urbanistički razvoj splitske luke“, *Pomorski zbornik: povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942. – 1962.* II., ur. Grga Novak, Vjekoslav Maštrović (Zagreb: JAZU, 1962.). stranice: 1393–1438

28 *Isto*, ff. 2r – 5v.

Slika 1. Stefano de Boucaut, Plan Splita – detalj, 1692. (iz: Arsen Duplančić, *Splitске zidine*, 2007, 27.)

S obzirom na to da je gradnja započeta odmah, bez većih diskusija između grada i mletačkih institucija i bez pripremnih radova, izgledno je da su svi planovi i prvi zahvati učinjeni ubrzo nakon 1593., kad se u Splitu nalazi Bartolomeo Galese, inženjer pri *Savi ed esecutori alle acque* (uredu zaduženom za rijeke, kanale, rive, brane, irigacijske sustave i sl.). On je s jednim stručnjakom za jaružanje (*cavacana-le*) poslan da pregleda teren za buduću gradnju luke, zapadnoga sklopa carinarnice (*Dogana nuova* – 2) kao i postojeće gradilište stare carinarnice (1) te da se informira o lokalnome građevinskom tržištu.²⁹

Obujmom i troškom najveći su radovi poduzeti 1613. – 1615. pod vodstvom inženjera Scipiona Fredija iz Marrana kad je veliki mul (Gat sv. Nikole – A) povišen i produžen te još jednom nadopunjen kao lukobran za obranu luke od valova, a sagrađen je i dodatni manji gat (pored Gata sv. Nikole, pred morskim vratima zgrade nove carinarnice – B).³⁰ Na krajnjem istoku, pored mesnica uz mletačku kulu sagrađen je novi mul koji je također služio kao manji lukobran (poslije prozvan *Molo della sanità* po obližnjem zdravstvenom uredu – E), time zatvarajući luku u obrise koje će zadržati tijekom čitavoga mletačkog perioda.³¹ Braća Frane i Ivan

29 Strunje, *Splitiski lazaret i trgovačka skala*, prilog 2. Usp. Elena Svalduz, „Al servizio del magistrato. I proti alle acque nel corso del primo secolo d'attività“, *Architetto sia l'ingegnere che discorre: Ingegneri, architetti e proti nell'età della Repubblica*, ur. Giuliana Mazzi, Stefano Zaggia (Venecija: Marsilio, 2004.), 266.

30 HR-DAZD-16, kut. 317, sv. 344, svezak je naslovljen: *Libro di Cassa della Camera Fiscale di Spalato sopra le spese pei lavori ai Lazzaretti vecchio, nuovo e nuovissimo ed al Porto, nonchè ai moli di Spalato, dall'anno 1613 all'anno 1616 sotto il Reggimento del Conte Capitano Veneto N.U. Giacomo Contarini*.

31 HR-DAZD-16, kut. 317, sv. 349, f. 7r, 1614. *Spese fatte nella fabrica de concieri di molli, cioè il mollo*

Domljanović bili su zaduženi za ukrcaj i iskrcaj velikih stijena za lukobran, dok su stijene dorađivali i mulove zidali Ivan Bugardelo, Nikola Drvodilić i Dujam Mutović.³² Radovi se intenziviraju u studenome 1614. kad se majstorima graditeljima pridružuju Vinko Macanović (*Vicenzo Raguseo*), Mate iz Šibenika, Ivan i Marin iz Omiša te klesarska radionica Ivana s Korčule i njegovih sinova Jure Ivanova, Jakova Ivanova i Ante Ivanova.³³ Uz mnogo radnika iz Splita i okolice, Korčulani, Trogirani i Dubrovčani svjedoče o privlačnosti gradilišta na kojemu kao manualni radnici djeluju i stanoviti Francesco iz Cremona, Giovanni Francuz, Paolo Francuz, Giovanni iz Monteselija i Michele iz Cadorea. Istovremeno, majstori Dujam Mutović, Ivan Bugardelo, Nikola Macanović i Battista iz Venecije uređuju i dijelove Dioklecijanovih podruma (*grotte*) za skladišta učvršćujući stare svodove gredama i zategama te ih nadopunjujući novim tufom.³⁴

Inženjer Fredi najviše se angažirao oko jaružanja luke u dva navrata (1613. – 1615., 1618. – 1621.). S namjerom da se posao učini temeljito, primijenjen je venecijanski model koji je predvidio podjelu luke u dva drenažna bazena, ograđena hidroizoliranom palisadom te isušena. Unutar takvih konstrukcija teren bi se potom jednostavno prokopao ručno. Za vanjske i dublje dijelove luke upotrebljavale su se posebne plitke lađe (*barchielle*) s jednostavnim bagerima sastavljenima od vitala, zupčanika, protuteža i posuda (*badilone*).³⁵ Unatoč manjim zahvatima koji su uslijedili, pojavljuje se ime inženjera Cesara Malacrede (r. 1561.) koji je došao iz Zadra dati mišljenje o uređenju gatova i pristaništa i koji donosi i manje do-

largo al Stradon et quello alla fondamentina per mezzo la porta del lazaretto et in redur a perfettion la nova porporella al molo grande ... Arsen Duplančić, *Splitske zidine*, bilj. 15 za dataciju gatova koristio je usporednu analizu crteža inženjera Francesea (Antoine de Ville) iz 1630. i onoga luke Girolama Mondelle iz 1635. čime je gat pred vratima lazareta (budućeg Generalata) i gat zdravstvenog ureda datirao između ta dva tlocrta. Ipak, analiza dokumenata dokazuje da su oba sagrađena u radovima 1613. – 1615. te se zdravstveni gat kao nova gradnja naziva *mollo largo al Stradon* (Riva), a gat pred lazaretom lociran je kao *quello alla fondamentina per mezzo la porta del lazaretto*. Ni jednog ni drugoga ne crta inženjer de Ville u nacrtu iz 1630. vjerojatno zato što se radi o simplificiranome prikazu perimetra zidina, koji je služio kao skica pridružena detaljnom izvještaju. Lazarete također prikazuje iznimno reducirano, ne poštujući odnose veličina, već ukazujući na njihov položaj naspram fortifikacija i obližnjih uzvisina.

32 HR-DAZD-16, kut. 317, sv. 344, ff. 3r – 4r, ultimo aprile 1614.

33 *Isto*, f. 10r.

34 HR-DAZD-16, kut. 317, sv. 347, 6/10/1615, f. 29r, *...spese per comprar tuffo et piancastro per far le fosse per mantener il volto vecchio nelle grotte dove si hanno da far li magazeni...* Tuf je kupljen od Petra iz Primorja. Stoga je i ovaj put došao iz Žrnovnice, kao i pri gradnji palače s obzirom na to da se pod toponimom Primorje podrazumijevao kraj između Splita i Poljica, odnosno ušće rijeke Žrnovnice.

35 Usp. Rita Binaghi, „Le machine del porto“, *Sopra i porti di mare I: Il trattato di Teofilo Gallaccini e la concezione architettonica dei porti dal Rinascimento alla restaurazione*, ur. Giorgio Simoncini (Firenca: Leo S. Olschki, 1993.), 130–136.

datke u lazaretu tijekom radova 1621. i 1622.³⁶ Tijekom tih radova dogodili su se neočekivani problemi u opskrbi lazareta vodom, a trebalo je postaviti i novu metalnu pregradu i urediti ulaz te popraviti narušenu statiku gatova. Iz Zadra je hitno poslan inženjer Scipione Fredi koji preuzima gradilište.³⁷ Veliki mul učvrstit će već uhodana družina Ivana Bugardela, Dujma Mutovića, Nikole Drvodilića, Šime Gašperovića, Ivana iz Omiša i Ivana Krstitelja iz Zadra te otvoriti novi prolaz iz lazareta na gat.³⁸ I nakon dovršetka prve obnove (zapravo konačnoga dovršetka) lazareta 1641. godine počinje se s novim iskapanjem luke,³⁹ u kojemu je sudjelovao *cavacanale* Carlo Silvestrini.⁴⁰

Uređenje luke bio je državni projekt koji je komplementaran i istodoban s gradnjom carinarnice i lazareta na njezinu istoku. Građevinske knjige splitskih lazareta sačuvane su za razdoblja 1614. – 1616.; 1625. – 1631., 1639. – 1641. te za nekoliko kasnijih pregradnja i obnova, no do sada nisu korištene unatoč mnogim člancima na tu temu.

Nakon što su 1614. godine planovi usustavljeni i projekt izglasan na Senatu, inženjeru Costantinu Cappiju, autoru projekta novog odjeljka (3), naređeno je da se iz Venecije što prije prebaci u Split. Usustavljen je plan da generalni providur započne s radovima i osigura da se oni mogu uspješno nastaviti pod rukovođenjem lokalnoga kneza.⁴¹ Gradnja sklopa priorova stana i prvoga dvorišta kontumacije započela je krajem ljeta 1614. godine pod nadzorom Scipiona Fredija (*proto*),⁴² ali i pod strogom paskom inženjera Cappija koji se već nalazio u Splitu te intervencijom glavnog inženjera Camillija (?) koji pregledava nacrt i čini tek manje korekcije.⁴³ Kako je priznao knez Jacopo Contarini (1613. – 1615.), zbog ograničenja terena, kombinacije materijala i brzine gradnje radilo se o izrazito zahtjevnome projektu. Stoga ne čudi prisutnost trojice inženjera. Izravno se nastavljajući na ra-

36 HR-DAZD-16, kut. 317, izvan sveska, 1620., f. 45r. Inženjer Cesare Malacreda mletački je inženjer kojega je 1618. godine izabrao Senat za nadzor fortifikacija; sin mnogo poznatijeg arhitekta Francesca Malacrede iz Verone. Giuseppe Cadorin, *Pareri di XV architetti e notizie storiche intorno al palazzo ducale di Venezia* (Venecija: Pietro Milesi, 1858.), 66 – 69; Perojević, „Izgradnja lazareta u Splitu“, 129.

37 HR-DAZD-16, kut. 317, sv. 344, f. 55r, 1622.

38 HR-DAZD-16 Blagajničke knjige 1614. – 1631., kut. 320/a, sv. 358.

39 Snježana Perojević, „Splitska luka u vrijeme mletačke uprave“, *Pomorski Split do početka XX. stoljeća (zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu 26. i 27. rujna)*, ur. Nenad Cambi; Arsen Duplančić, (Split: Književni krug, 2019.), 108.

40 Donatella Calabi, „Città e territorio nel dominio da mar“, *Storia di Venezia 6: Dal Rinascimento al Barocco*, ur. Gaetano Cozzi; Paolo Prodi (Rim: Enciclopedia Italiana, 1994.), 961. Do koje je razine Silvestrini sudjelovao, nije poznato.

41 Strunje, *Splitski lazaret i trgovačka skala*.

42 HR-DAZD-16, Blagajničke knjige (1603. – 1641.), kut. 317, sv. 347, 26/10/1615 (bez paginacije).

43 Grga Novak, *Povijest Splita II* (Split: Matica Hrvatska, 1961.), 434; Perojević, „Izgradnja lazareta“, 128.

dove u luci, mahom isti Fredijev tim napreduje koristeći se za zatrpavanje terena i polaganje temelja šutom iz podruma i kamenom vađenim s marjanskih litica kod crkvice svetoga Jerolima, na Trsteniku i obližnjem Katalinića brigu. Prvo su sagrađene sobe u uskome dvorištu priora lazareta; za izvedbu stropa plaćeni su majstori Petar i Jerolim Tomić iz Omiša.⁴⁴ U isto vrijeme Scipione Fredi odlazi u Korčulu naručiti klesane kamene dijelove za prozore i vrata.⁴⁵ Ako ih je i kupio, radilo se o kvalitetnoj arhitektonskoj plastici crkvice svetoga Roka i/ili priorova stana jer su najveće količine obrađenog i poluobrađenog kvalitetnog kamena isključivo dopremane s Brača.

Veličina gradilišta bila je neviđena u dotadašnjemu Splitu, s više od stotinu radnika i dobavljača prisutnih u svakome trenutku. Spora gradnja značila bi gubitak trgovačkih prihoda, pa su priorov stan i novi dvorišni sklop dovršeni u nešto više od godinu dana. Kao majstori graditelji angažirani su Battista i Domenico iz Venecije, Ivan iz Omiša, Dujam Mutović, Nikola Drvodilić (klesar) i Pjero Matković, uz već redovitu splitsku radionicu Bugardelo (majstor Ivan Nikolin), čija se imena prva spominju i najbolje su plaćeni. Prisutna je i radionica bračke obitelji Bokanić (Ivan, Stipe, Nikola, Petar) i u manjoj mjeri Macanović (Nikola, Vinko).⁴⁶ U isto vrijeme radionica Ivana iz Omiša popravljala krovove svih starijih građevina.⁴⁷ Radionica Stipe Bokanića izvela je zahtjevnije dijelove poput uglova građevine, stepenica, konzola, dovratnika i doprozornika, a djeluju i kao dobavljači kamena s Brača.

Planovi za novo proširenje (4 – 6) postavljeni su krajem 1624., sljedeće se godine započelo s trasiranjem temelja, a novi dvorišni sklop (4) bio je potpuno dovršen u lipnju 1627. godine.⁴⁸ U tim godinama pratimo djelatnost inženjera Agostina Albertija u Dalmaciji gdje mahom surađuje na usavršavanju fortifikacija, no za-

44 HR-DAZD-16, kut. 317, sv. 347, f. 17r.

45 *Isto*, f. 17v, 20/6/1615.

46 *Isto*, gradnja lazareta od f. 14r. Bokanić Nikola Jerolimov, Ivan Nikolin, Stjepan i Petar zabilježeni su 1597. na gradnji zvonika katedrale u Trogiru. Poznatiji Trifun (1575. – 1609.) također je Jerolimov sin, čime bi splitski Nikola bio njegov brat. S obzirom na to da je ista splitska četvorka prisutna zajedno s njim u Trogiru, možemo zaključiti da se radi o onoj radionici iz koje je prioizao i Trifun. Nešto ranije – 1595. i 1599., Stjepan Vickov Bokanić prisutan je sa suradnicima u Zadru, gdje radi na pročeljima Gospe od Kaštela i Sv. Šimuna Novog, a Laris Borić pripisuje mu izradu sudačkoga stola Gradske loggie. Usp. Kruno Prijatelj, „Bokanićeva radionica u Trogiru“, *Analitički historijski institut JAZU u Dubrovniku* 1 (1952.), 272 – 273; Cvito Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, (Split: Matica Hrvatska, 1959.), 27; Marija Stagličić, „Renesansno-barokna crkva Gospe od Kaštela u Zadru“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru: razdio povijesnih znanosti*, 12/25 (1986.), 176; Vladimir Marković, „Škrinja sv. Šimuna i arhitektura u Zadru oko 1600.“, *Peristil* 48 (2005.), 98; Bojan Goja, „Prilog poznavanju izgradnje nedovršene crkve Sv. Šimuna u Zadru“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 32 (2008.), 102; Laris Borić, „Zadarsko poprsje providura Giangiacoma Zanea – prijedlog za Tripuna Bokanića“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 34 (2010.), 96.

47 *Isto*, f. 24v.

48 Perojević, „Izgradnja lazareta“, 129.

pisuje i da radi na „prepoznavanju najboljeg mjesta za smještaj novih lazareta u Splitu“, ⁴⁹ koje će naposljetku i projektirati. Troškovnici gradnje omogućuju nam da u potpunosti rekonstruiramo glavne aktere i tijek gradnje od 1. ožujka 1625. do 4. kolovoza 1631. ⁵⁰ Prvi unos bilježi da se početkom travnja započinje s nasipavanjem terena, i ovaj put pod vodstvom inženjera Fredija kao nadglednika radova (*proto*). Među imenima majstora ističu se dva Šibenčanina (Luka Ljubović i Mihovil Pročić) te Splitsanin Šime Gašperović sa svojim šegrtom Dujmom Bugardelom (u. 1685.), ⁵¹ no tijekom šest godina gradnje pojavljivali su se i mnogi drugi. Treba istaknuti i djelatnost graditeljske radionice obitelji Macanović (*raguseo*), čiji su članovi (braća Ivan i Rade, Ivanov sin Frane (u. 1697.), Ante Paškov i još jedan Ivan) činili većinu među majstorima, a u Split su se iz dubrovačkoga kraja preselili privučeni radovima od 1614. godine. ⁵²

Za dovoz materijala bile su unajmljene barke nekoliko omiških vlasnika. Očito je bila uobičajena upotreba određenih materijala što je naglašeno narudžbama uvijek s istih mjesta, preko raznih dobavljača. Tako su vapno i zemlja za nasipavanje (*terra rossa*) dobavljani sa Šolte, građevinski kamen (*sasso*) s Čiova, ⁵³ dok je za dovratnike i doprozornike, balkone, balustrade, stepenice, vijence, strehe, uglove i ostale istaknutije dijelove gotovo uvijek korišten brački kamen (*piera*) nabavljan od Radojkovića, Grega i Bokanića. Na gradilištu je čitavo vrijeme bio inženjer Alberti za kojega je unajmljena jedna kuća u gradu. ⁵⁴ Iz Venecije je poslano pet grbova koji su namješteni na građevinu. ⁵⁵

49 Darka Bilić, „I protagonisti dell'edilizia militare in Dalmazia nei secoli XVII e XVIII“, *L'architettura militare di Venezia in Terraferma e in Adriatico fra XVI e XVII secolo*, ur. Francesco Paolo Fiore (Firenca: Leo S. Olschki, 2014.), 360. Isti troškovnici potvrđuju radove ovoga inženjera na Kaštelu i kuli Arsan 1625. godine, koje je ustvrdio Duško Kečkemet, *Utvrdje Splita* (Split: Muzej grada Splita, Naklada Bošković, 2020.) 70 – 71.

50 HR-DAZD-16, kut. 323, sv. 359, *Giornale del Libro doppio della fabbrica del Lazzaretto novissimo di Spalato*.

51 Mladi Dujam Bugardelo poslije će se oženiti i skrasiti u Omišu gdje će sudjelovati na svim važnijim graditeljskim poduhvatima, poput utvrđenja i gradskoga sata. Usp. Vanja Kovačić, „Toranj gradskog sata u Omišu“, *Omiški ljetopis* 5 (2009.), 79-91.

52 Usp. Cvito Fisković, „Ignacije Macanović i njegov krug“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 9/1 (1955.), 198-268.

53 Kamenolom je bio uz slatinsku plažu znakovito nazvanu *Kava*, na istočnome rtu otoka. O čiovskome kamenu i kamenolomima vidi: Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji* (Split: Marjan tisak, 2004.). 154-163. Pod nazivom *terra rossa* vjerojatno se ne misli na lokalnu crvenicu, već na tlo s visokim udjelom gline (*argilla*) koje se miješalo s vapnom da bi se dobila hidrofbna zbuka.

54 Alberti je prisutan na više gradilišta u Dalmaciji i autor je nekoliko sačuvanih nacrti (utvrđenja Visa, Komiže, Vrpolja i Boke kotorske), a tokom boravka u Splitu intervenirao je na nizu građevina u gradu i u splitskome bazenu. Sin mu je Marcantonio također bio vojni inženjer. Usp. Bilić, *Inženjeri*, 21 – 22; 51 – 52; Ambroz Tudor, „Dvije viške crkve i njihovo utvrđivanje u 17. stoljeću“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 34 (1994.), 285-302.

55 HR-DAZD-16, kut. 323, sv. 359, 9/11/1626. Možda bi njima – kao import, trebalo pridružiti

Sredinom sljedeće (1627.) godine nastavlja se u istome mahu gradnja sklopa imena *cavana* koji će služiti natapanju voska na tzv. gradelama potopljenima u bazen morske vode (5),⁵⁶ a nakon nekoliko mjeseci i usporedno sa završnim radovima u *cavani* dodjeljuje se ukupno 20 000 dukata za početak gradnje najnovijega i posljednjega sklopa (*lazzaretto novissimo*) dalje na istok (6).⁵⁷ Do lipnja sljedeće godine *cavana* je već bila potpuno dovršena, a već se radilo na završnim kulama.⁵⁸ U listopadu te godine prvi je novi sklop bio u potpunosti opremljen i dovršen pa se u njemu smjestio i protomajstor Scipione Fredi te više nije bilo potrebe za unajmljivanjem stana u gradu.⁵⁹ Radovi su žustro napredovali pa knez Bartolomeo Pisani (1627. – 1629.) već na ljeto 1629. godine izvještava Senat da je nova građevina gotovo dovršena.⁶⁰ Zbog toga je 1629. godina do sada uzimana kao dovršetak sklopa lazareta, no blagajnik Nikola Marchi sve do ljeta 1631. godine bilježi manje građevinske dorade i ispravke, uređenje interijera, opremanje namještajem, čišćenja i zaostale isplate. No, nije bila rijetkost da su se splitski knezovi u svojim završnim izvještajima hvalili pred Senatom kako su „gotovo“ ili „u potpunosti“ dovršili određene građevine kad bi one ipak bile jedva useljive. Tako je bilo i ovaj put jer je temeljita obnova (*restauratione*) uslijedila već na ljeto 1639. godine naredbom Senata i trajala je dvije godine. Mahom se odnosila na dovršavanje dijelova najistočnijega sklopa (*San Pietro* – 6) poput dviju kula, gradnje zida posred dvorišta (čime se ono dijeli na *San Pietro da terra* i *San Pietro da Mar*), unutarnjih pregrada te pokrivanje zemljanih podova opekom.⁶¹

S obzirom na to da je grad Split dobio na važnosti, a branile su ga dotrajale antičke i srednjovjekovne zidine, usporedno s Albertijevom gradnjom lazareta postavljaju se prvi planovi suvremenog sustava bedema, najprije osuvremenjivanjem postojećih ključnih fortifikacija poput kaštela, kule Arsan i položaja na Pisturi, potom realizacijom zvjezdolikog obrambenog sustava uz tvrđave Gripe i Bačvice.⁶²

kvalitetan reljef mletačkoga lava s lazareta iz Muzeja grada Splita. Usp. Elvira Šarić Kostić, *Split-ski grbovi: Kameni grbovi iz Muzeja grada Splita*, katalog izložbe, (Split: Muzej grada, 2018.), 73 – 75; Arsen Duplančić, „Mletački lavovi u Splitu“, *Kulturna baština* 18 (1988.), 28-37.

56 HR-DAZD-16, kut. 323, sv. 359, 31/7/1627.

57 *Isto*, 6/10/1627.; nekoliko mjeseci ranije počelo se uređivati dvije cisterne na tome položaju od strane nekog bunardžije (*pozzaro*) Andrije. Izvori jasno razlikuju da on radi na cisterni, a kolega mu Donato Pastor (?) na bunaru (*pozzo*) u prethodnome dvorištu. HR-DAZD-16, kut. 329, sv. 359, 23/7/1626.

58 HR-DAZD-16, kut. 323, sv. 359, 20/6/1628. nabavljaju krpe za pranje podova.

59 *Isto*, kut. 323, sv. 359, 9/4/1629.

60 Perojević, „Izgradnja lazareta“, 129.

61 HR-DAZD-16, kut. 317, sv. 349, f. 113r, 18/6/1639.

62 Usp. Duško Kečkemet, „Splitska utvrda Gripe: prvotni izgled i kasnije izmjene“, *Vojnopomorski ogledi* 2 (1966.), 79-86; Jerko Marasović i dr., „Prostorni razvoj rta Bačvice u Splitu“, *Zbornik Tomislava Marasovića*, ur. Ivo Babić i dr., (Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2002.), 485-507; Duplančić, *Splitske zidine*; Andrej Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske* (Zagreb: Škol-

Time je ranonovovjekovni Split iz perioda 1588. – 1670. pretvoren u najveće gradilište na istočnoj obali Jadrana, što će ga infrastrukturno pretvoriti u suvremeni barokni grad. Iz onoga što se može zaključiti iz tek djelomično sačuvanih troškovnika gradnje tvrđave Gripe i bedema objašnjena dinamika nastavljena je i na tim paralelnim gradnjama.⁶³ Naime, i Bračani su imali radnu obvezu na splitskim zidinama, pa 1664. godine klesari Nikola i Vicko Bokanić traže oslobođenje od te tlake.⁶⁴

Zaključak

Kad se usporede kretanja građevinskog tržišta (materijala i rada) tijekom dugog trajanja gradnje splitske skale (luke, lazareta i carinarnice), mogu se dobiti neki odgovori o položaju Splita u širem istočnojadranskome kontekstu. Pritom valja znati da je osoba najvažnija za gradnju *proto*, a ne projektant, s obzirom na to da protomajstor odlučuje o zapošljavanju, rukovodi radnicima, čini tehničke korekcije projekta i nabavlja materijal. Racionalno je da isti radnici i dobavljači rade i na luci i na lazaretu tijekom različitih faza gradnje jer im je isti i šef – Scipione Fredi. No i on radi s onima i onime što mu je na raspolaganju, a to su dalmatinski majstori i materijal iz šireg okruženja. Pritom se tržište, pod uplivom znatnih državnih sredstava, podosta razvilo u kratkom periodu od jednog desetljeća. Naime, za prve dvije građevine skale čitav materijal osim zemlje, vapna i građevnoga kamena (*sasso*, ne *i pietra* za arhitektonsku plastiku) *Cinque Savi* slali su iz Venecije odakle su pismima razmijenjenima s knezom pokušavali kontrolirati projekt.⁶⁵ To se pokazalo izrazito neekonomičnim, no izgleda da je u kasnošesnaestostoljetnome Splitu nedostajalo većeg broja kvalitetnih majstora, radnika i dobavljača. Jedina gradska zidarska radionica s kontinuitetom ona je obitelji Bugardelo. Velike investicije ispravljaju

ska knjiga; Institut za povijest umjetnosti, 2009.); Snježana Perojević, „Etape izgradnje tvrđave Gripe u Splitu tijekom 17. stoljeća“, *Prostor* 1/21 (2013.), 27–37.

63 HR-DAZD-16, kut. 307; 308; 309; 347. Treba upozoriti da su dokumenti slabo sačuvani. Materijal dijelom nedostaje, a sačuvanomu dijelu gornja je polovica izbledjela od vlage. Po pitanju autorstva, financija i kronologije projekta Arsen Duplancić (*Splitske zidine*) iščitao je koliko se moglo, vješto koristeći dokumente iz Biblioteke Muzeja Correr, Državnog arhiva u Veneciji, Nadbiskupskog arhiva u Splitu i Državnog arhiva u Zadru, no nije se koncentrirao na majstore. Ističe tek protomajstora Andriju Šoru i korčulanskoga klesara Tomu Azalija od kojega je naručen jedan grb. Stoga preostaje analizirati građevne probleme, tržište i lokalne aktere.

64 Andro Jutronić, „Ivan Puljizić, inženjer i arhitekt XVI i XVII stoljeća“, *Mogućnosti* 1/1 (1954.), 60–61.

65 Strunje, *Splitski lazaret*, po: Archivio di Stato di Venezia, Cinque Savi alla mercanzia, 1. serie, fondovi Lettere i Risposte; Viktor Morpurgo, „Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću (nastavak)“, *Starine* 53 (1966.) na str. 406–407 prenosi dio otpremnica.

takvo stanje, pa već od početka 17. stoljeća u gradu nalazimo majstore Dubrovčane, Bračane, Korčulane, Omišane, Šibenčane, Zadrane, Trogirane i Mlečane, a kao manualne radnike nalazimo nekoliko Francuza i novopridošlih Talijana, uz većinu Splićana, Poljičana, Bračana, Šoltana, Trogirana i Zadrana. Lokalne trgovine bitno su opskrbljenije no prije, pa Fredi može kupovati sve metalne dijelove (čavli, zatege, spojke, lokoti, lanci, alat) od *fabbra* Petra Čipika i ostalih lokalnih dobavljača. Građevno drvo kupovalo se s brodova u luci (često od Korčulana), dok je ono više kvalitete (paneli, kreveti, škure...), uglavnom arišovina, slano iz Venecije. Odatle su dolazili i opeka, crijep, cijevi, šamot i slični industrijski proizvodi, često proizvodi padovanskih manufaktura. Sav ostali materijal, kako je spomenuto, nabavljan je lokalno – iz splitskoga bazena, s izuzetkom jedne narudžbe gotovih dijelova arhitektonske plastike s Korčule.⁶⁶

Ovako velike i tehnički zahtjevne državne narudžbe koje su okupile velik broj inženjera i majstora raznih zanata morale su ostaviti traga na njihovo osposobljavanje i homogenizirati znanja i tradicije različitih lokalnih radionica upravo u dobu kada čitava regija polako preuzima internacionalne klasične (renesansne i ranobarokne) stilske oblike. Kao jednu od važnih karika u toj igri razmjene valja prepoznati upravo grad Split i njegove državne realizacije. Kako je prikazano u poznatim radionicama Bokanića, Macanovića i Bugardela, sve će se okupiti na istome projektu nakon čega će se opet raspršiti po Dalmaciji. Osim njih u Split će doći mletački inženjeri koji će ostaviti traga na čitavome Jadranu. Regionalno graditeljsko tržište time je bitno obogaćeno, a kvaliteta kasnijih realizacija time bi trebala biti veća, što tek valja potvrditi budućim istraživanjima.

IZVORI I LITERATURA:

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Zadru (Hrvatska)

HR-DAZD-16 Općina Split (1060. – 1797.)

Objavljeni izvori:

Fortis, Alberto. *Put po Dalmaciji*, Split: Marjan tisak, 2004.

⁶⁶ Usp. Majer Jurišić *Arhitektura vlasti i suda*, 71.

Literatura:

Bilić, Darka. *Inženjeri u službi Mletačke Republike*. Split: Književni krug, 2013.

Bilić, Darka. „I protagonisti dell’edilizia militare in Dalmazia nei secoli XVII e XVIII“. *L’architettura militare di Venezia in Terraferma e in Adriatico fra XVI e XVII secolo* zbornik radova znanstvenog skupa (Palmanova, 8.–10. 11. 2013.), ur. Francesco Paolo Fiore, 359–380. Firenca: Leo S. Olschki, 2014.

Binaghi, Rita. „Le machine del porto“. *Sopra i porti di mare I: Il trattato di Teofilo Gallaccini e la concezione architettonica dei porti dal Rinascimento alla restaurazione*, ur. Giorgio Simoncini, 130–136. Firenca: Leo S. Olschki, 1993.

Borić, Laris. „Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću“. *Ars Adriatica* 1 (2001.), 133–148.

Borić, Laris. „Zadarsko poprsje providura Giangiacoma Zanea – prijedlog za Tripuna Bokanića“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 34 (2010.), 91–100.

Cadorin, Giuseppe. *Pareri di XV architetti e notizie storiche intorno al palazzo ducale di Venezia*. Venecija: Pietro Milesi, 1858.

Calabi, Donatella. „Città e territorio nel dominio da mar“. *Storia di Venezia 6: Dal Rinascimento al Barocco*. ur. Gaetano Cozzi; Paolo Prodi, 943–977. Rim: Enciclopedia Italiana, 1994.

Ceriani Sebgondini, Giulia. „Un doge e il suo manifesto: Il palazzo di Leonardo Donà (1536–1612) alle Fondamenta Nuove a Venezia“. *Annali di Architettura* 14 (2002.), 231–250.

Duplančić, Arsen. „Mletački lavovi u Splitu“. *Kulturna baština* 18 (1988.), 28–37.

Duplančić, Arsen. *Regesta zapisnika splitskoga velikog vijeća od 1620. do 1755. godine (Građa i prilozi za povijest Dalmacije 14/1998.)*.

Duplančić, Arsen. *Splitske zidine u 17. i 18. stoljeću*. Zagreb: Ministarstvo kulture, 2007.

Fisković, Cvito. „Umjetnički obrt u Splitu 15.–16. stoljeća“. *Zbornik Marka Marulića 1450. – 1950.*, ur. Josip Badalić, 121–158. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950.

Fisković, Cvito. „Ignacije Macanović i njegov krug“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 9/1 (1955.), 198–268.

Fisković, Cvito. *Zadarski sredovječni majstori*. Split: Matica Hrvatska, 1959.

Goja, Bojan. „Prilog poznavanju izgradnje nedovršene crkve Sv. Šimuna u Zadru“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 32 (2008.), 99–106.

Horvat-Levaj, Katarina; Seferović, Relja. „Barokna obnova Kneževa dvora u Dubrovniku“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 27 (2003.), 163–183.

Jutronić, Andro. „Ivan Puljizić, inženjer i arhitekt XVI i XVII stoljeća“. *Mogućnosti* 1/1 (1954.), 60–61.

Kečkemet, Duško. „Urbanistički razvoj splitske luke“. *Pomorski zbornik: povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942.–1962.*, sv. II, ur. Grga Novak, Vjekoslav Maštović, 1393–1438. Zagreb: Jugoslavenka akademija znanosti i umjetnosti, 1962.

Kečkemet, Duško. „Splitska utvrda Gripe: prvotni izgled i kasnije izmjene“. *Vojno-pomorski ogladi* 2 (1966.), 79–86.

Kečkemet, Duško. „Prilog opisu i povijesti splitskog lazareta“. *Pomorski zbornik* 13 (1975.), 377–401.

Kečkemet, Duško. *Utvrdje Splita*. Split: Muzej grada; Naklada Bošković, 2020., 70–71.

Kovačić, Vanja. „Fortifikacije grada Omiša“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 16 (1992.), 29–40.

Kovačić, Vanja. „Toranj gradskog sata u Omišu“. *Omiški ljetopis* 5 (2009.), 79–91.

Majer Jurišić, Krasanka; Bilić, Darka. „Obnova i održavanje javnih palača u Dalmaciji tijekom XVII. i XVIII. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 43 (2016.), 335–360.

Majer Jurišić, Krasanka. *Arhitektura vlasti i suda: Vijećnice, lože i palače u Dalmaciji od 15. do 18. stoljeća*. Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod; Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2017.

Marasović, Jerko; Marasović, Katja; Marčić, Vlasta; Perojević, Snježana. „Prostorni razvoj rta Bačvice u Splitu“. *Zbornik Tomislava Marasovića*, ur. Ivo Babić; Ante Milošević; Željko Rapanić, 485–507. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2002.

Marković, Vladimir. „Škrinja sv. Šimuna i arhitektura u Zadru oko 1600.“. *Peristil* 48 (2005.), 95–107.

Morpurgo, Viktor. „Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću (nastavak)“. *Starine* 53 (1966.), 363–415.

Novak, Grga. *Povijest Splita II*, Split: Matica Hrvatska, 1961.

Perojević, Snježana. „Izgradnja lazareta u Splitu“. *Prostor* 2/24 (2002.), 119–134.

Perojević, Snježana. „Etapе izgradnje tvrđave Gripe u Splitu tijekom 17. stoljeća“. *Prostor* 1/21 (2013.), 27–37.

Perojević, Snježana. „Splitska luka u vrijeme mletačke uprave“. *Pomorski Split do početka XX. stoljeća (zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu 26. i 27. rujna)*, ur. Nenad Cambi; Arsen Duplančić, 97–116. Split: Književni krug, 2019.

Prijatelj, Kruno. „Bokanićeva radionica u Trogiru“. *Analі Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 1 (1952.), 266–277.

Seražin, Helena. „Massarijeva prenova koprskе stolnice“. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 40 (2004.), 178–220.

Seražin, Helena. „Massarijeva cerkev Žalostne Matere božje v Vidmu: primer uporabe arhivskih virov pri identifikaciji in rekonstrukciji arhitekturnih spomenikov“. *Arhitekturna zgodovina*, ur. Renata Novak Klemenčič; Matej Klemenčič; Martina Malešič, 83–99. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Zavod za gradbeništvo Slovenije, 2008.

Stagličić, Marija. „Renesansno–barokna crkva Gospe od Kaštela u Zadru“. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru: razdio povijesnih znanosti*, 12/25 (1986.), 171–185.

Strunje, Petar. *Splitski lazaret i trgovačka skala*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2021.

Svalduz, Elena. „Al servizio del magistrato. I proti alle acque nel corso del primo secolo d'attività“. *Architetto sia l'ingegnere che discorre: Ingegneri, architetti e proti nell'età della Repubblica*, ur. Giuliana Mazzi; Stefano Zaggia, 233–268. Venecija: Marsilio, 2004.

Šarić Kostić, Elvira. *Splitski grbovi: Kameni grbovi iz Muzeja grada Splita* (katalog izložbe), Split: Muzej grada, 2018.

Tudor, Ambroz. „Dvije viške crkve i njihovo utvrđivanje u 17. stoljeću“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 34 (1994.), 285–302.

Žmegač, Andrej. *Bastioni jadranske Hrvatske*. Zagreb: Školska knjiga; Institut za povijest umjetnosti, 2009.

Treasury records of the Venetian Municipality of Split as a source for construction history

Summary

The paper starts from the treasury books of the Split Municipality (1060 - 1797) kept in the State Archives in Zadar, which are relevant for the renovation and construction of various buildings in Split and Omiš between 1591 and 1641. It discusses the arrangement of the first providur's residence in Split, the renovation of the municipal and prince's palaces, castles and walls and the Omiš fortress Viseć, the providur's palace and the construction of the access road to the town castle at the end of the 16th century. The following is an overview of the extremely active construction period in Split, which was marked by the construction of a commercial scale system, with customs office, Lazaret (place used for decontamination of goods and as a quarantine) and a port. For the first time noticed was the engineering contribution of Blaž of Šibenik from Trogir, Scipio Fredi, Costantin Cappi and Agostino Alberti, with the presence of a large number of local and foreign masters and workshops, of which the Bugardelo, Bokanić and Macanović families should be highlighted. A partial chronology of the design of the port and its individual parts was established (1603 - 1621) and the year of completion of Lazaret was corrected from 1629 to 1631 (beginning of works in 1588). We also learn that the client of these large projects was the *Cinque Savi alla Mercanzia* – the Venetian board of trade, which provides a better insight for a more precise consultation at the State Archives in Venice. The largest part of the article refers to the study of the construction market in central Dalmatia – an extensive network of craftsmen, workers, suppliers and materials established between Split, Trogir, Zadar, Korčula, Venice and the Split archipelago: Čiovo, Šolta and Brač. According to sources, reference was made to various categories of materials and craftsmen, and to two port dredging techniques undertaken by engineer Scipione Fredi from 1613 to 1621. The eastern part of Lazaret complex was for the first time split into only two construction phases; projects first attributed to engineers Costantin Cappi (1614 - 1616) and Agostino Alberti (1625 - 1631). This puts the city of Split in a stronger position within the East Adriatic construction and architectural market, which by itself has regional rather than at local nature.

Keywords: Split, lazarets, port, *libro della fabbrica*, workshops, Scipione Fredi, Costantino Cappi, Agostino Alberti